

ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА ПОСТРАЖДАЛИХ: бразильський досвід компенсації та уроки для України

Аналітична записка

Автор: Софія Косаревич

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” у рамках проєкту «#Compensation4UA/Відшкодування воєнних збитків для України. Фаза V: проміжні репарації для постраждалих від російської агресії проти України – вивчення підходів, потреб та рішень».

Керівник проєкту: Іван Городиський, адвокат, директор Центру Дністрянського.

Проєктна експертна група: Маркіям Бем, Софія Косаревич, Анастасія Онопрійчук, Андрій Хімяк.

© ГО “Центр Дністрянського”

Більше матеріалів про відшкодування воєнних збитків

 info@dc.org.ua

 dc.org.ua

Зміст

Вступ	4
Частина 1. Катастрофа в Маріані	5
Наслідки руйнування	5
Соціально-економічні наслідки	6
Шкода довкіллю	7
Притягнення до відповідальності	9
Процес відшкодування збитків	11
Проблемні питання	28
Частина 2. Кейс Брумадінью	30
Наслідки руйнування	30
Соціально-економічні наслідки	31
Шкода довкіллю	33
Притягнення до відповідальності	33
Процес відшкодування збитків	36
Результати	38
Проблемні питання	39
Рекомендації для України	42

Вступ

За останні 10 років другий за кількістю населення та четвертий за розмірами штат Бразилії — Мінас-Жерайс — став епіцентром двох наймасштабніших соціально-технологічних та екологічних катастроф сучасності, спричинених проривами видобувних дамб. Обидві трагедії, що сталися з інтервалом у менш ніж чотири роки, безпосередньо пов'язані з діяльністю гірничодобувного гіганта Vale S.A. — провідної компанії регіону та одного зі світових лідерів галузі.

Перша катастрофа сколихнула муніципалітет Маріана в 2015 році, а друга, у 2019 році — муніципалітет Брумадіньйо. Ці події призвели до незворотних змін у довкіллі, руйнування життєвого укладу цілих громад, та, найстрашніше — сотні втрачених життів. Інциденти на видобувних об'єктах змусили федеральну владу, владу штатів, правозахисників та громадськість переглянути засоби гарантування справедливості постраждалим, в тому числі компенсацій, та інструменти відновлення знищених територій.

Такий досвід стане корисним для України у повоєнному відновленні, адже приклади Маріани та Брумадіньйо вкотре нагадують, що в центрі будь-якого процесу відшкодування має стояти жертва, її інтереси та захист. Наразі Україна активно напрацьовує законодавчу базу та адміністративні практики підходу до відновлення та відшкодування збитків, який орієнтований на постраждалих. Закон щодо правового статусу осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ проти України (Закон № 4067-IX), Закон про відшкодування зруйнованого і пошкодженого житла (Закон № 2923-IX), низка постанов Кабінету Міністрів України стосовно відшкодування збитків ілюструє лише невеликий перелік зусиль української влади гарантувати справедливість постраждалим від агресії РФ. Зараз в Україні є унікальна можливість розробити не лише законодавство, яке захищатиме жертв війни, але й цілу систему відновлення та компенсації збитків, яка гарантуватиме їм справедливість та комплексну реінтеграцію у суспільство.

Частина 1.

Катастрофа в Маріані

Перша катастрофа трапилася 5 листопада 2015 року – прорив на одній із дамб хвостосховища залізорудного рудника Джермано-“Фундан” (Fundão) поблизу міста Маріана на південному сході Бразилії.

У результаті прориву вивільнилися понад 50 мільйонів кубічних метрів шламу – побічних продуктів видобутку залізної руди (так званих хвостів – звідси й назва таких дамб – хвостовища). Внаслідок потужного селевого потоку були практично повністю зруйновані села Бенто-Родрігес та Паракату-ді-Байшу, розташовані нижче за течією річки Досе. В'язка швидкоплинна маса відходів пройшла понад 600 кілометрів басейном річки, досягнувши Атлантичного океану.

Наслідки руйнування

Катастрофа спричинила масштабну гуманітарну кризу, 19 людей загинули, сотні тисяч втратили житло, а 230 муніципалітетів вздовж річки Ріо-Досе довгий час страждали від нестачі води через забруднення системи водопостачання. Згідно з результатами аналізів, проведеними після катастрофи в одному з міст нижче за течією – Говернадор-Валадарес – концентрації важких металів – миш'яку, свинцю та ртуті у водоймі були перевищені за допустимі.¹

Обсяг забруднюючих речовин та масштаби уражених екосистем набули безпрецедентних масштабів, охопивши Бразильський Атлантичний ліс – одну з найбільших точок біорізноманіття у світі. Крім того, катастрофа вплинула на інші пріоритетні для збереження біорізноманіття та культурної спадщини, такі як залізні геосистеми Квадрилатеро Ферріферо (Quadrilátero Ferrífero).²

Хвиля відходів знищила майже 1000 будівель – інфраструктури, житлових будинків, включно з історичною церквою Сао Бенто.

1 [“Arsenic and mercury found in river days after Brazil dam burst”](#). The Guardian. London. 25 November 2015.

2 United Nations, Mine tailings storage: Safety is no accident, [Report summary](#), circa 2015.

Церква Сао Бенто (XVII ст.) в селі Бенто-Родрігес

Джерело: *Journal da Unicamp*

Соціально-економічні наслідки

Через три місяці після катастрофи, в лютому 2016 року, уряд Бразилії представив звіт із першою оцінкою соціально-економічних збитків, спричинених руйнуванням дамби.³ Так, у короткостроковій перспективі 41 муніципалітет, розташований уздовж берегів річки Досе, втратив доступ до рибних ресурсів, чистої води, місць вирощування сільськогосподарських культур, гідроелектростанцій та сировини, що становили значну частину місцевої економіки.

Кількість непрямих постраждалих сягнула 1 мільйона осіб, з яких щонайменше 300 тисяч одразу втратили житло, водопостачання та доступ до питної води.

Рибальство було важливою діяльністю для корінних народів, які проживали на ураженій території (наприклад, племені кренаків) і протягом століть забезпечувало традиційні громади в долині річки Досе. Протягом століть рибний промисел був найбільшим джерелом доходу для річкових громад, а також важливим елементом місцевого туризму.

³ Avaliação dos efeitos e desdobramentos do rompimento da Barragem de Fundão em Mariana-MG (2015)
http://www.agenciaminas.mg.gov.br/ckeditor_assets/attachments/770/relatorio_final_ft_03_02_2016_15h5min.pdf

Хоча гірничодобувна компанія Samarco – власник дамби – та Національний департамент з видобутку корисних копалин стверджують, що шлам не містить небезпечних концентрацій важких металів, кілька незалежних досліджень, координованих науковцями, державними та федеральними екологічними агентствами, громадськими організаціями надають докази протилежного. Дослідження хімічного складу води, проведене Державним агентством з водних ресурсів штату Мінас-Жерайс (IGAM), виявило високий вміст миш'яку, кадмію, міді, хрому, нікелю та ртуті у пробах води з річки Досе після прориву дамби.⁴ За експертними оцінками, концентрація шкідливих речовин перевищувала порогові норми у 9-115 разів.

За оцінками експертів, соціально-екологічний збиток від катастрофи в Маріані був оцінений в розмірі від 40-60 млрд реалів – приблизно 7-12 млрд доларів США.

Фінансова оцінка катастрофи в Маріані демонструє багатомільярдне навантаження: від десятків до (наразі) 30 мільярдів доларів США в офіційних розрахунках, плюс величезні екологічні та соціальні витрати, які важче оцінити кількісно. Але навіть ці цифри не здатні показати масштаб впливу катастрофи, оскільки багато збитків не є ринковими (екологічні, культурні, довгострокові наслідки для здоров'я).

Шкода довкіллю

Потоки хвостосховищ були широко розкидані по уражених районах через течії річок, досягаючи ширини понад 1 км у районах безпосередньо нижче за течією від Маріани. Відходи, осади та величезні обсяги вирваної з корінням рослинної біомаси заповнили основні водні канали, завдавши незворотної шкоди 663,2 км вздовж уражених водотоків.

Уже на початку 2016 року відходи досягли прибережної зони штату Баїя на північному сході країни, який межує з Атлантичним океаном. Найбільшим побоюванням екологів залишається й на сьогодні вплив катастрофи на дику природу морського національного парку Аброльос, що розташований в Баїї. Парк вважається надзвичайно важливим для бразильської екосистеми, оскільки має найбільше морське біорізноманіття у всій південній частині Атлантичного океану.⁵

4 Monitoramento da qualidade das águas superficiais do Rio Doce no Estado de Minas Gerais (2015) <http://www.igam.mg.gov.br/component/content/article/16/1632-monitoramento-da-qualidade-das-aguas-superficiais-do-rio-doce-no-estado-de-minas-gerais>

5 Hédio Júnior. "Sinais de lama chegam à Bahia, perto de Abrolhos e Trancoso; Ibama notifica Samarco" https://www.em.com.br/app/noticia/gerais/2016/01/07/interna_gerais,723031/lama-chega-a-bahia-ameaca-abrolhos-e-trancoso-ibama-notifica-samarco.shtml

Витік шламу в Атлантичний океан

Джерело: Reuters

Внаслідок прориву дамби у середньо- та довгостроковій перспективі суттєво зріс ризик втрати біорізноманіття ураженої території (600 км), повеней та забруднення води та накопичення вуглецю. Скоротився доступ населення до джерел поживних речовин, погіршилося природне регулювання мікроклімату.

Знищена селевим потоком риба

Джерело: Nature Conservation

Масштабні порушення екосистеми регіону вздовж річки Досе мають прямий та непрямий вплив на засоби до існування, здоров'я та благополуччя населення, поширюючись на набагато ширшу територію басейну Фундан (струмки Мірандінья, Фрага та Камарго).

Притягнення до відповідальності

Гребля перебувала у власності та керуванні компанії Samarco Mineração S.A., яка функціонувала як спільне підприємство, де 50% акцій належали гірничодобувній бразильській компанії Vale S.A., а решта 50% – англо-австралійській BHP Billiton (тепер – BHP Group Ltd.).

Побудову стартової дамби було завершено у жовтні 2008 року. Її розширення розпочалося вже у квітні 2009 зі скидання хвостів (відходів) у ширший басейн – хвостосховище. Протягом наступних років дамба постійно нарощувала розмір, відповідно до потреб рудника Джермано, досягаючи максимальної висоти на момент катастрофи – 110 метрів у глибину.

Гребля хвостосховища Фундао будувалася поетапно, оскільки вона формувалася методом “підняття за течією” у міру накопичення відходів. З технологічної точки зору такий метод є ненадійним, оскільки наступні підняття греблі будуються на виснажених відходах хвостосховищах, а не на твердому ґрунті. Основною причиною катастрофічного руйнування, як встановили експертні панелі, був ліквідаційний обвал, що є характерним для гребель, побудованих за такою технологією.

Після аварії на дамбі Фундао поліція штату Мінас-Жерайс, федеральна поліція та федеральна прокуратура одночасно розпочали незалежні розслідування інциденту. Федеральна прокуратура заявила про конфлікт юрисдикцій, стверджуючи, що федеральний суд має мати виключну юрисдикцію у цій справі. У травні 2016 року Вищий суд справедливості Бразилії виніс рішення на користь юрисдикції Федерального суду Понте-Нова штату Мінас-Жерайс.

За оцінками федеральної та місцевої прокуратури, всі три компанії знали про ризики функціонування дамби і могли та мали передбачити катастрофічні наслідки та вжити відповідних заходів.

Федеральна конституція Бразилії 1988 року визнала фундаментальним “право на екологічно збалансоване середовище, яке є надбанням загального користування і необхідним для здорового якості життя” (стаття 225). Це визнання надало навколишньому середовищу статусу юридичного активу, зробивши його об'єктом захисту в кримінальному, цивільному та адміністративному праві. Про що зокрема згадано в статті 3 Закону про екологічні злочини (Закон № 9,605/1998).

Громадські активісти намагалися довести кримінальну відповідальність керуючої компанії. Мова йшла про наявність причинно-наслідкового

зв'язку між смертями та розливом бруду внаслідок прориву дамби. Крім того, на недбалість вказує й відсутність реалістичного плану реагування на надзвичайні ситуації, що було юридичним обов'язком Samarco.

Обвинувачення у вбивстві ґрунтувалося на тезі про створення управлінцями великого ризику та його постійне збільшення, що призвело до прориву дамби, а отже – до загибелі людей. Активістами було надано аргументи про навмисне збільшення ризику компанією, оскільки в одному з протоколів засідання Ради директорів Самарко були згадані твердження про можливість настання згубних наслідків.

У 2016 році Федеральна прокуратура Бразилії пред'явила звинувачення Samarco як юридичній особі (інститут відповідальності юридичної особи передбачений бразильським національним законодавством) та 21 керуючим у кваліфікованому вбивстві (*dolo eventual*) та екологічних злочинах. Судом Samarco, як юридична особа, була визнана відповідачем разом зі своїми керівниками. Співвідповідачами були визнані Vale та BHP. Згідно з обвинуваченням, керівники Samarco свідомо дозволили небезпечну експлуатацію дамби з метою збільшення виробництва, що призвело до катастрофи. Кримінальний процес у Федеральному суді просувався повільно: після перших слухань він був призупинений і відновлений лише наприкінці 2017 року, а потім знову у 2023 році. У 2024 році суд постанов зняти всі звинувачення через брак доказів індивідуальних дій, які б визначали кримінальну відповідальність керівників Samarco.

Фактично, на національному рівні компанії визнані відповідальними “позаочі”, в приватних судових процесах через позови постраждалих. Однак на рівні федеральної влади Samarco не була визнаною винуватою в трагедії.

Чого не скажеш про іноземну юрисдикцію.

14 листопада 2025 року Високий суд Лондона (Англії та Уельсу) ухвалив рішення про те, що BHP Group – англо-австралійський гірничодобувний концерн – є відповідальним в обвалі дамби. Позивачами були більше 300 000 постраждалих бразильців та півтори тисячі бізнесів.

Британський суд обґрунтував свій висновок на двох вимірах відповідальності, передбачених бразильським законодавством. Перший – адміністративна відповідальність за шкоду довкіллю. BHP було визнано “забруднювачем” (*polluter*). Суд постановив, що корпорація не може посилатися на те, що не була юридичним власником дамби, оскільки вона здійснювала стратегічний контроль над Samarco, отримувала фінансову вигоду та брала участь у прийнятті критичних управлінських рішень. Другий – цивільна недбалість: суд встановив, що BHP проявила недбалість, ігноруючи технічні попередження про ризик розрідження ґрунту та дозволяючи збільшувати висоту греблі без належних заходів безпеки.

Поточне рішення стосується лише визнання відповідальності. Наступні етапи (орієнтовно 2026-2028 роки) будуть присвячені оцінці конкретних втрат кожного позивача та визначенню суми виплат.

Успіх лондонського позову стимулює аналогічні процеси в інших країнах, наприклад, позов проти Vale у Нідерландах, створюючи глобальну мережу судового тиску на видобувні компанії.

Процес відшкодування збитків

До процесу були залучені різні актори. Умовно їх можна поділити на три групи.

До першої належать три компанії, які здійснювали управління греблею. Samarco є основним “відповідальним суб’єктом” за завдані збитки та несе більшу частину зобов’язань щодо відшкодування збитків. Vale S.A. та BHP Brasil – кожен із них має 50% акцій Samarco, а відтак відповідальності за зобов’язаннями останньої.

До другої слід віднести публічну адміністрацію – федеральну та муніципальну владу. Федеральний уряд, федеральна прокуратура (Ministério Público Federal), органи влади штатів, суди федеральної та штатної юрисдикції, публічні захисники, місцеві органи влади тих міст та селищ, які постраждали від аварії.

Третя група – постраждалі. Комісія жертв греблі Фундао (Comissão dos Atingidos pela Barragem de Fundão (CABF)), Рух людей, постраждалих від дамб (Movimento dos Atingidos por Barragens (MAB)), Cáritas Brasileira Regional Minas Gerais, MovSAM (Movimento pelas Serras e Águas de Minas) та інші громадські та правозахисні організації.

Першою відреагувала влада штату. За 2 дні після руйнування дамби Фундан Генеральна прокуратура штату Мінас-Жерайс (Portal do Ministério Público do Estado de Minas Gerais – MPMG) створила цільову групу, головною метою якої було з’ясування фактів екологічної трагедії та її наслідків для 17 районів та 36 муніципалітетів. Генеральна прокуратура штату інтенсивно працювала та за допомогою відповідних команд підготувала сотні технічних документів та експертних звітів за рекордно короткий час – до початку 2016 року.

У результаті катастрофи стало очевидним, що компанії та окремі особи мають понести відповідальність. Оскільки над Samarco та його керуючими тоді нависала кримінальна відповідальність через позови прокуратури, компанії, муніципальна та федеративна влада почали між собою узгоджувати

найбільш вигідну для них стратегію. Постраждали на цьому етапі не були залучені.

Двома ключовими механізмами були судове врегулювання та приватний порядок відшкодування збитків. Постраждали могли подати позов про відшкодування шкоди проти Samarco або приєднатися до колективних позовів – як у Бразилії, так і за кордоном (за місцем реєстрації однієї з компаній – BHP у Великій Британії). Постраждали активно вдалися до судового інструменту: до весни 2016 року на Samarco подали майже 5 тис. позовів про відшкодування збитків.

Для того, щоб розвантажити судову систему та пришвидшити процес, федеральна влада, влада штатів та компанії домовилися розробити приватний механізм відшкодування збитків.

Питання компенсації наслідків вирішувалося в кілька етапів, однак аналогічним інструментом – домовленостями між сторонами. У випадку дамби Маріані таких було три:

1 Угода про врегулювання та зміну поведінки (Termo de Transação e Ajustamento de Conduta (ТТАС)) (2 березня 2016 року).

2 Угода про зміну домовленостей (Termo de Ajustamento de Conduta (ТАС-GOV)) (25 червня 2018 року).

3 Нова угода про врегулювання ситуації в басейні річки Доце (Novo Acordo do Rio Doce) (25 жовтня 2024 року).

Угода про врегулювання та налагодження домовленостей (Termo de Transação e Ajustamento de Conduta (ТТАС)) – березень 2016

Перша угода була укладена між керуючою компанією Samarco, її акціонерами Vale S.A. і BHP Billiton Brasil Ltda., федеральним урядом, постраждалими штатами, місцевими органами влади та іншими профільними державними інституціями, такими як Національне агентство водних ресурсів, Державний інститут лісів, Державний фонд охорони навколишнього середовища та інші.

ТТАС прагнув вирішити питання низки судових процесів, розпочатих як прокуратурами штатів, так і індивідуальних та колективних позовів проти компаній, пов'язаних з катастрофою, – фактично “закривши” справи за допомогою узгодженого, обов'язкового плану дій замість тривалих судових розглядів.

В угоді було визначено комплексну систему відновлювальних та компенсаційних заходів, структуровану навколо двох основних блоків: соціально-економічних та соціально-екологічних програм.

Для управління процесом відновлення та відшкодування сторони домовилися створити організацію, яка б опікувалася всіма питаннями. Таким чином був створений Фонд «Ренова» (Fundação Renova) – приватна некомерційна неурядова організація зі стартовим бюджетом у 12 млрд реалів (\$4 млрд).

Структура управління Фонду поділялася на внутрішні та зовнішні органи. До внутрішніх зараховувалися Рада керуючих, яка була найвищим колегіальним органом, та профільні ради – виконавча, консультативна та наглядова. На момент створення Рада керуючих налічувала 7 постійних учасників: по два від Samarco, Vale та BHP Billiton, та одного від Міжфедеративного комітету. Окрема структура відповідала за дотримання законодавства та внутрішніх правил, а Омбудсмен виступав незалежною стороною для розгляду скарг та забезпечення справедливості постраждалим.

До зовнішніх управлінських органів було віднесено Міжфедеративний комітет та технічні ради, незалежний аудит, Міжнародний союз охорони природи та представників Прокуратури штату Мінас-Жерайс. Участь та представництво інтересів постраждалих громад забезпечували Регіональні ради, які представляли інтереси на регіональному рівні, та місцеві комісії, які слідували за процесами на місці.

Відповідальним за технічну імплементацію програм був визначений Міжфедеративний комітет, який складався з 11 “технічних палат”, де представники 70 державних органів (федеральних, на рівні штатів та муніципалітетів) слідували за реалізаціями програм.

Фонд очолив усі процеси. Він відповідав за реєстрацію постраждалих, управління хвостосховищами, що накопичилися вздовж басейну Ріо-Досе, відбудову поселень, надання компенсацій, відновлення лісів, водних джерел та покращення санітарних умов для муніципалітетів вздовж річки.

Основоположним кроком у реалізації Угоди було визначено ідентифікацію та реєстрацію постраждалих осіб. Фонд був зобов'язаний завершити процедуру індивідуальної реєстрації осіб, сімей та мікро-/малих підприємств протягом 8 місяців з моменту підписання Угоди.

Фонд мав провести облік матеріальних збитків, понесених постраждалими, шляхом фіксації відповідних фактів від осіб, а також на основі інформації, отриманої під час місцевої інспекції або іншими засобами доказування.

Домовленість була покликана покрити великий перелік критичних вимог із відновлення та компенсації шкоди. Була визначена наступна **структура соціально-економічних програм**:

1. **Соціальна організація**: ідентифікація, реєстрація, компенсація та соціальний захист постраждалого населення (impactados).
2. **Інфраструктура**: відновлення та реконструкція постраждалих територій (Бенто Родрігес, Паракату-де-Байшу та Жештейра), відновлення резервуару гідроелектростанції Різолета Невес, ремонт чи реконструкція іншої постраждалої інфраструктури та громад вздовж річки Досе.
3. **Освіта, культура дозвілля**: соціально-культурне відновлення, включно з відновленням шкіл та реінтеграцією шкільної спільноти, збереженням історичної, культурної та мистецької спадщини, а також підтримкою туризму, культури, спорту та дозвілля.
4. **Здоров'я**: забезпечення підтримки фізичного та психічного здоров'я постраждалого населення.
5. **Інновації**: імплементація програми підтримки досліджень для розробки та використання технологій для ліквідації наслідків катастрофи.
6. **Економіка**: це був найбільший блок в угоді, що охоплював відновлення всіх основних джерел доходу та економічних суб'єктів, включно з відновленням аквакультурної та рибної діяльності, сільськогосподарської діяльності, диверсифікацією регіональної економіки, підтримкою мікро- та малих підприємств, стимулювання місцевого працевлаштування та надання екстреної фінансової допомоги impactados.

Угода була рамковою і містила лише загальні формулювання про мету та терміни реалізації програм. Детальний механізм реалізації з конкретними цілями та показниками ефективності мав бути розроблений Реновою в окремих 42-х програмах. 137 сторінок угоди містять загальний огляд заходів, які мала здійснити Ренова для кожної з шести сфер.

Схему опису тематичних програм можна проаналізувати на прикладі однієї з ключових програм угоди — відшкодування та компенсації для постраждалих осіб (SUBSEÇÃO 1.2: Programa de ressarcimento e de indenização dos impactados). Метою було розробити та реалізувати програму відшкодування та компенсації, спрямовану на надання репарацій постраждалим особам, які змогли документально підтвердити шкоду та були внесені до реєстру Фонду.

У пункті про параметри програми йшлося про те, що Фонд мав розробити параметри відшкодування з урахуванням соціально-економічних умов постраждалих, загальних принципів бразильського законодавства та існуючої судової практики. Яким чином мали обліковувати умови жертв — в угоді вказано не було.

Було вказано, що Фонд має розробити відповідну програму на основі консультацій з постраждалими. Однак механізмів та гарантій участі жертв передбачено не було. Постраждалі, які не приймали умови програми, могли подати позов до суду про відшкодування збитків у встановленому порядку та відмовитися від запропонованого механізму.

Підрозділ про програму відшкодувань містив низку часових обмежень. Так, Фонд мав розробити положення протягом року з моменту підписання Угоди. Виплата компенсацій повинна була бути здійснена протягом трьох місяців з моменту прийняття програми. Однак відповідно до пункту 38, за Фондом залишалося право переглянути терміни за умови належного обґрунтування та затвердження Міжфедеральним комітетом.

Угодою було передбачено **чотири ключових гарантії постраждалим**:

1. Відшкодування.
2. Участь у процесі: програмах, проектах та заходах.
3. Інформування про стан реалізації проектів.
4. Відшкодування публічних та громадських благ — стосується колективних заходів з відшкодування та компенсації за знищені об'єкти державної та комунальної власності.

Доступними **формами відшкодування** було визначено:

1. Відшкодування майнових збитків: відновлення, реконструкція чи заміна пошкодженого майна.
2. Грошова компенсація могла бути надана у двох формах:
 - а) одноразова виплата (Indenização Pecuniária em Prestação Única): це одноразове грошове відшкодування за збитки. Передбачена для фізичних осіб або мікро- та малих підприємств і виплачується згідно з параметрами Програми координованих переговорів (Programa de Negociação Coordenada).
 - б) регулярні виплати (Indenização Pecuniária em Prestação Continuada): це періодичне грошове відшкодування, що надається, якщо постраждала особа або мікро-/мале підприємство зазнали значних втрат чи часткового збитку діяльності.

Сума такої щомісячної компенсації не могла бути меншою за 1 мінімальний розмір заробітної плати, збільшений на 20% за кожного члена сім'ї.

Додатково могла також виплачуватися орендна плата у разі втрати нерухомості.

3. Переселення (Reassentamento): застосовувалося, якщо фізичне відновлення пошкодженого нерухомого майна було технічно неможливим згідно з будівельними нормами та державною політикою.

Постраждалі могли долучитися до колективної програми переселення, яка передбачала надання землі, житла та створення інфраструктури. Або самостійно організувати своє переселення за фінансової допомоги від Фонду – сума мала покрити вартість нерухомості, землі, компенсацію за знищені меблі та майно, витрати на переїзд та еквівалент орендної плати за період між катастрофою та виплатою компенсації.

4. Обмін (Permuta): отримання у власність іншого існуючого майна.
5. Допомога у пом'якшенні наслідків: надання підтримки та допомоги постраждалим особам у вигляді заходів та послуг, спрямованих на відновлення життєзабезпечення (sustento).

Окремим пунктом угоди було передбачено відшкодування збитків довкіллю – **соціально-екологічний вимір відшкодування збитків:**

1. Управління відходами та відновлення якості води.
2. Відновлення лісів та відшкодування збитків водним ресурсам.
3. Репараційні та компенсаційні заходи зі збереження біорізноманіття.
4. Управління екологічними ризиками активів Samarco та впровадження Програми моніторингу якості та кількості води та осадів.
5. Відновлення та компенсація збитків природоохоронних територій.

Фінансові зобов'язання

Тягар фінансування відновлення та відшкодування був покладений на Samarco. Фінансування програм та заходів здійснювалося через щорічні внески, які компанія зобов'язувалася здійснювати на користь Фонду (Положення 226). Було визначено два ключових джерела надходження:

1. **Початкові щорічні внески:** протягом перших трьох років компанія мала вносити на рахунок Фонду фіксовані суми: R\$ 2 млрд у 2016 році, R\$ 1,2 млрд у 2017 році та R\$ 1,2 млрд у 2018 році.
2. **Подальші внески:** з 2019 по 2021 рік щорічні внески коливалися в межах від мінімальної суми R\$ 800 млн до максимальної суми R\$ 1,6 млрд. Ці суми визначалися відповідно до потреб, що впливали з програм, які мали бути реалізовані у відповідному фінансовому році.

Окрім прямих внесків, майно фонду могло формуватися за рахунок майнових прав, заповіданих або подарованих фізичними та юридичними особами приватного права, а також інших національних чи міжнародних джерел.

Кожна з програм мала мати свій бюджет та статті витрат. Угода не передбачала відповідних деталей, а перекладала відповідальність на Ренову та Міжфедеративний комітет розробити відповідні суми на основі заданих щорічних бюджетів.

Компенсаційний ліміт

Угодою було встановлено окремий фіксований ліміт для компенсаційних заходів (Положення 232). У межах року Фонд мав виділяти щонайменше R\$ 240 млн на реалізацію програм. Невикористані суми, повністю або частково, у певному фінансовому році, додавалися до фіксованої суми наступного року.

Штрафні заходи за невиконання

Угода передбачала сувору систему штрафів для забезпечення виконання зобов'язань, особливо у частині дотримання термінів виконання програм. У разі недотримання термінів виконання Проєктів соціально-екологічних або соціально-економічних програм з вини Фонду або акціонерів, Samarco була зобов'язана сплатити відповідний штраф:

- за кожен невиконаний пункт Samarco повинна була сплатити штраф у розмірі R\$ 1 млн;
- щоденний штраф у розмірі R\$ 50 000 за кожен невиконаний пункт.

За виконанням зобов'язань стежив Міжфедеративний комітет, який офіційно повідомляв сторону, що порушила зобов'язання, для вжиття нею заходів щодо виправлення ситуації.

Ключові заходи

Соціально-економічні заходи відшкодування збитків

Після початку роботи в серпні 2016, Ренова розгорнула програми з компенсації збитків фізичним особам, відновлення засобів до існування та переселення громад. Фонд взаємодіяв із владою штату та органами місцевого самоврядування в частині фінансування програм та їх реалізації на місцях. Всі постраждалі особи та малі підприємства мали право на компенсацію (Програма PG02) та щомісячні надзвичайні виплати (Програма PG21). Їх Фонд передавав через місцеву владу, яка в подальшому розподіляла кошти між постраждалими.

За два роки Ренова виплатила близько 1,3 млрд бразильських реалів у якості компенсацій та надзвичайної допомоги. Було укладено понад 270 000 індивідуальних угод про компенсацію, а надзвичайна допомога щомісяця надавалася близько 27 000 осіб до кінця 2018 року.

Програма *Proteção Social* (PG05) надавала психосоціальну підтримку, допомогу в задоволенні основних потреб та інтеграцію для вразливих категорій постраждалих.

Наприклад, у 2016-2017 роках Ренова доставляла продовольчі кошики та предмети побуту переміщеним сім'ям, а також фінансувала тимчасове житло та школи. Програма *Diálogo Social* (Програма PG06) створила постійні канали комунікації – публічні зустрічі, мобільні “пункти прийому”, гарячу лінію 0800 та онлайн-портали – для залучення громад. На початок 2017 року через ці канали було зареєстровано понад 90 000 звернень громадян, з яких задоволено 64 642. В рамках PG06 також були організовані профільні колективні діалоги, наприклад, з рибалками, фермерами, місцевими органами влади, для формування програми та оперативного вирішення скарг.

Переселення

Фонд вирішив не відновлювати знищене поселення Бенту-Родрігес, а відбудувати житло мешканців на новій території – в рамках Програми *Reconstrução de Vilas* (Програма PG08). У травні 2016 року було обрано ділянку Лавоура за 8 кілометрів від колишнього місця проживання, площею 384 гектари – тепер іменованій Ново-Бенту-Родрігес. Був підготовлений проєкт будівництва селища, який сім'ї схвалили на загальних зборах у лютому 2017 року.

Того ж року Комісія жертв греблі Фундао та прокуратура Мінас-Жерайс розкритикували проєкт переселення, стверджуючи, що він передбачає переселення на території потенційно непридатні для життя – зокрема через природні умови. Однак Фонд і надалі продовжив будівництво і станом на 2021 рік селище Ново-Бенту-Родрігес стало формально придатним для повноцінного життя.

Відновлення інфраструктури

Було розроблено низку програм відновлення пошкодженої інфраструктури. PG10 (*Recuperação de Infraestrutura*), яка стосувалася доріг, мостів та громадських об'єктів уздовж коридору дамб Фундао-Кандонга. Наприклад, в рамках програми *Manejo de Rejeitos* були встановлені протипаводкові споруди (каналізація річок, габіони).

Програма PG31/32 була покликана модернізувати системи водопостачання та каналізації в десятках міст. Проєкти включали ремонт водоочисних

станцій, поглиблення водосховищ та заміну забруднених свердловин. Наприкінці 2018 року багато з цих проєктів перебували лише на стадії проєктування або будівництва під наглядом Фонду.

Економічний розвиток

Ренова також запустила програми для відродження місцевої економіки. Відновлення сільського господарства та рибальства було передбачено в PG17 (Retomada Agropesquiária). Програмою було профінансовано відновлення ферм (повторне засіяння пасовищ, купівля худоби) у 39 муніципалітетах. У рамках PG16 (Retomada Aquícola/Pesqueira) фонд виділив кошти для підтримання місцевих рибалок (нові човни, навчання) у затоках постраждалих штатів.

Програма PG18 (Desenvolvimento Económico) сприяла розвитку нових видів бізнесу, наприклад, аквакультури, екотуризму та агропромисловості, щоб зменшити залежність від гірничодобувної промисловості. В рамках програми Ренова створила інший фонд – Fundo Desenvolve Rio Doce – для опікування та фінансування мікро- та середніх підприємств з бюджетом у 30 млн реалів.

PG19 надала гранти, кредити та технічну допомогу постраждалим малим підприємствам у верхній частині басейну (Маріана, Барра Лонга, Ріо Досе, Санта-Крус-ду-Ескальвадо) та прибережних районах (Регенсія, Повоасао). Вона охопила 542 підприємства (63,7% відновили виробництво) шляхом бізнес-планування, навчання та мікрокредитування.

PG20 була покликана стимулювати роботодавців використовувати місцеву робочу силу та постачальників саме з постраждалих районів.

Відновлення довкілля

Ренова розробила низку програм з управління відходами та відновлення екосистем. PG23 – Manejo de Rejeitos була спрямована на вивчення та контроль відходів гірничодобувної промисловості в басейні річки Досе. На початку 2017 року було завершено детальні дослідження і розпочато моніторинг якості води в річках, що зазнали впливу катастрофи.

PG25 – Revegetação була спрямована на відновлення лісів. Її метою було відновлення рослинності на початковій площі 800 га (а в кінцевому підсумку 2000 га) в прибережних зонах нижче за течією річки Досе. До березня 2017 року Ренова повідомила, що висадила 808 га і відновила 89 приток річки.

PG26/27 (APPs & Nascentes) мала на меті відновлення 40 000 га захищених прибережних лісів (10 тис. га шляхом посадки, 30 тис. га шляхом природного відновлення) та 5 000 джерел (500 на рік).

У 2017 році Ренова запустила програму моніторингу PMQQS (PG38) для систематичного відбору проб води та осаду. Фонд збирав проби води на 120

ділянках (31 прибережна, 8 ставків, 81 річкова точка). Цей моніторинг (PM-QQS) був запроваджений на 10 років і до 2018 року було встановлено десятки стаціонарних та автоматичних станцій уздовж річки Досе для отримання даних у режимі реального часу. Вони використовувалися для екологічного планування (наприклад, для визначення безпечної води для громад).

Програми біорізноманіття Ренови були спрямовані на відновлення флори та фауни. PG28 – Biodiversidade Aquática підготувала плани дій для відновлення водного життя від Маріани до гирла Досе. Збереження наземної флори і фауни (PG29-PG30) включало порятунок та реабілітацію диких тварин та лісовідновлення.

Проміжні результати

У початковий період впровадження Угоди стали очевидними кілька серйозних проблем, які підірвали ефективність та легітимність процесу. Найбільші виклики стосувалися трьох ключових питань: участі громад та постраждалих осіб, повільних темпів відшкодування збитків та дисбалансу в управлінні.

Громади не були підписантами ТТАС 2016 року, що призвело до того, що ключові рішення щодо компенсації, переселення та відновлення довкілля приймалися без їхньої згоди. Як наслідок, соціальні рухи, державні захисники та прокурори активно критикували Fundação Renova через те, що він фактично контролювався гірничодобувними компаніями, а не відповідав інтересам постраждалого населення.

Процеси відшкодування збитків виявилися складними та повільними, не виправдовуючи первісної мети ТТАС щодо швидкого вирішення проблеми.

Оскільки Фонд самостійно визначав постраждалих та контролював відповідний реєстр, непоодинокими були випадки зловживання повноваженнями та невключення осіб у реєстр. Критерії визначення осіб, які підпадали під категорію “постраждалих”, виявилися спірними і часто застосовувалися вибірково, що ускладнювало надання допомоги та компенсації.

Іншою проблемою було те, що розроблені Фондом програми відновлення та відшкодування збитків за два роки або не ввійшли в стадію імплементації, або реалізовувалися частково.

ТТАС визначив індивідуальні суми відшкодування, які фактично були недостатніми порівняно з завданими збитками. Індивідуальна компенсація була встановлена на рівні 35 000 реалів – \$10 000, а для фермерів і рибалок – 95 000 реалів (\$30 000). Самі постраждалі назвали ці суми незначними для тих, хто втратив засоби до існування.

Так, переселення було сильно затриманим в часі – станом на кінець 2017 року нових населених пунктів для постраждалих не почали будувати.

Хоча за угодою було виділено 500 мільйонів реалів на муніципальні плани покращення санітарних умов та систем водопостачання, реалізація була фрагментарною. Угода не передбачала механізмів незалежного контролю над реалізацією програм, що давало Фонду широку дискрецію у прийнятті рішень та виділенні фінансів.

ТТАС не зміг забезпечити остаточне вирішення судових спорів проти компаній. Прокурори не вважали Угоду достатньою для гарантування прав постраждалих згідно з конституційними стандартами. Як наслідок, численні судові процеси продовжувалися, незважаючи на наявність ТТАС. Це призвело до того, що суди виносили рішення паралельно з процесами відновлення та відшкодування збитків компаніями, що підривало обидва процеси. Права потерпілих осіб не були захищені.

Замість того, щоб переглянути пункти угоди 2016 року, сторони вирішили підписати в 2018 році нову додаткову угоду, яка була зосереджена саме на корекції процесом управління.

Угода про коригування діяльності (Termo de Ajustamento de Conduta) – червень 2018

Termo de Ajustamento de Conduta (TAC-GOV) була розроблена не для заміни неефективних пунктів оригінальної ТТАС 2016 року, а для виправлення її структурних недоліків. TAC-GOV функціонував як додатковий та коригувальний інструмент до попередньої ТТАС.

Мета TAC-GOV була зосереджена **на трьох ключових напрямках:**

1. Зміна процесу управління

Основною метою було змінити процес управління, встановлений у ТТАС, зокрема щодо визначення та реалізації програм, проєктів та заходів, щоб зорієнтувати їх на швидке та ефективне відновлення та відшкодування збитків.

Склад ключових управлінських та наглядових органів був реструктурований для посилення участі постраждалих осіб та громадянського суспільства.

Склад Міжфедеративного комітету було розширено. Відтепер до нього входили представники Міністерства навколишнього середовища, Федерального уряду, Штатів Мінас-Жерайс та Еспіріту-Санту, муніципалітетів, а також три постраждалі особи, один технічний фахівець та представник Комітету з питань водозбірного басейну річки Досе.

Чи не найбільш вагомою була зміна структури Ради керуючих Ренови. Склад Ради було розширено до дев'яти членів. Важливо, що до неї увійшли два члени, призначені регіональними палатами, та один член, призначений Міжфедеративним комітетом, що зменшило переважне представництво Компаній.

2. Вдосконалення механізмів ефективної участі постраждалих

Угода прямо зосереджувалася на вдосконаленні механізмів ефективної участі людей, які постраждали від прориву греблі. Це означало забезпечення того, щоб постраждале населення мало змогу впливати на процес прийняття рішень на всіх етапах.

Документ визнавав права постраждалих осіб на участь у процесі. Підписантами виступали низка представницьких та правозахисних організацій, які мали бути голосом постраждалих.

Угода розширила можливості для *atingidos* брати участь в управлінні процесом відшкодування збитків. Для цього було передбачено створення нових органів – місцевих комісій та регіональних палат. Вони добровільно формувалися постраждалими особами і мали рівноправний статус з усіма іншими учасниками процесу.

Місцевим комісіям надавалося право вносити пропозиції стосовно програм чи інших заходів Фонду у формі технічних записок. Вони також мали право подавати зауваження та пропозиції щодо роботи будь-якого з управлінських органів. Для ефективної участі комісії мали право на повний та належний доступ до даних Ренови, – йшлося в угоді.

На їхній основі створювалися регіональні палати, які мали бути форумами для обговорення, організації участі та діалогу з Фондом. До їхньої компетенції входила організація сталої комунікації між постраждалими та виконавцями.

Корінні, кіломбольські та традиційні громади отримали право формувати власні комісії, дотримуючись принципу самоорганізації.

Сторони домовилися також про створення Форуму спостерігачів консультативного характеру як один із органів соціального участі та контролю, метою якого буде моніторинг роботи та аналіз результатів, оцінка, проведених заходів, а також супровід діяльності Фонду, з можливістю висловлення критичних зауважень та пропозицій. Форум мав складатися з представників громадянського суспільства, академічних груп, постраждалих осіб та традиційних постраждалих осіб і громад.

3. Встановлення процедури перегляду програм відновлення та відшкодування збитків

Третя ціль передбачала встановлення процедури переговорів з метою можливого перегляду програм. Це положення визнавало, що початкові програми ТТАС були недостатньо раціональними. Передбачалося створення механізму переговорів, спрямованих на їхнє покращення або зміну.

Сторони домовилися встановити єдиний процес переговорів для перегляду Програм відшкодування збитків. Він мав базуватися на технічних дослідженнях та обов'язковій участі постраждалих. Процес розпочинався за наявності пропозицій та на вимогу місцевих комісій чи регіональних палат. Для цього були потрібні відповідні висновки від експертів прокуратур штатів та Фонду.

У питанні фінансування процесу було встановлено додаткову гарантію на 2,2 млрд реалів для виконання зобов'язань щодо фінансування програм до вже визначених сум у 2016 році. Гарантія включала використання грошових депозитів, засобів забезпечення виконання зобов'язань та активи Samarco.

У разі невиконання порушення фінансових зобов'язань Компанії зобов'язувалися сплачувати щоденний штраф у розмірі R\$ 100 000 за кожне невиконане зобов'язання.

В Угоді сторони домовилися ратифікувати нові умови через 12-й Федеральний суд штату Мінас-Жерайс. Разом із тим, останній мав закрити низку перерахованих в угоді проваджень у позовах постраждалих до компаній.

Результати

Угода про коригування управління (ТАС-GOV) хоча й була спрямована на виправлення структурних недоліків ТТАС 2016 року, на практиці зіткнулася з серйозними проблемами імплементації, що обмежувало її ефективність і призвело до необхідності подальшого перегляду системи відшкодування.

Головною проблемою стала неефективна реалізація механізмів участі. Хоча ТАС-GOV створив такі органи, як місцеві комісії та регіональні палати, які мали стати активними форумами для обговорення, більшості з них знадобилися подекуди 2 роки, щоб реалізуватися або почати повноцінно функціонувати. Протягом певного часу ці органи функціонували не на всій території басейну, що обмежувало фактичний вплив зацікавлених осіб.

Громадські організації критикували те, що, попри риторику ТАС-GOV про участь, фактичне управління залишалося значною мірою під впливом компаній та муніципалітетів. Деякі спостерігачі стверджували, що ТАС-GOV не змінив принципово спосіб прийняття рішень, а лише запровадив елементи участі без повного розширення повноважень.

Існування самих інститутів участі не трансформувалося у реальний вплив жертв на прийняття рішень. Хоча TAC-GOV передбачав можливість зміни розроблених соціо-економічних та екологічних програм, протягом перших 2-х років реалізації положень нової угоди не було ініційовано ефективних переглядів існуючих програм.

На практиці TAC-GOV підвищив стандарти інклюзивності та скоригував структури управління, але не трансформував систему відшкодування збитків та не прискорив досягнення результатів. Хоча програми продовжували діяти, експерти відзначили, що вони залишалися повільними та суперечливими з точки зору орієнтації на жертв та темпів реалізації.

Після підписання нової угоди реалізація 42 програм соціально-економічного та екологічного відновлення була неоднозначною. Процес відновлення та відшкодування збитків просувався вперед, однак темпи та проміжні результати були вкрай невтішними.

У липні 2020 року в результаті розслідування, проведеного Обсерваторією незаконного видобутку корисних копалин, було виявлено, що Vale і BHP повертали собі гроші, які повинні були бути використані для відновлення та компенсації після катастрофи в Маріані. Для цього буде використано фонд Ренова.

Внески від Vale і BHP на користь Фонду реєструвалися як борг їхньої спільної компанії Samarco, яка мала повернути гроші своїм материнським компаніям. Такі дії заборонені Федеральним казначейством.

У 2021 році Samarco заявила про ризики банкрутства, що зробило її материнські компанії привілейованими кредиторами у разі падіння компанії. BHP та Vale інвестували приблизно 24 мільярди реалів у Samarco протягом останніх 5 років, щоб дозволити компанії вижити, відновити свою діяльність та профінансувати відновлення та компенсацію, проведені Фондом Ренова.

Проміжний механізм компенсації

У 2020 процес і надалі був неефективним. Заявлені в TAC-GOV цілі були далекими від реалізації, а люди вирішили позиватися до компаній та Ренови для визнання своїх прав та отримання відшкодування. У відповідь на постійні затримки та труднощі з виплатою компенсацій жертвам, суддя 12-го Федерального суду штату Мінас-Жерайс Маріо де Паула Франко Жуніор розробив позасудовий механізм відшкодування збитків, який згодом назвали "Novel". Його основною метою було "розблокувати" процес компенсації шляхом встановлення чітких, стандартизованих сум відшкодування.

Novel став новим процедурним методом, який діяв поза межами оригінальних посередницьких процесів, керованих Фондом. Це був позасудовий механізм, але керований судовим рішенням: суддя зобов'язав Renova застосовувати процедуру спрощеного відшкодування.

Система об'єднувала жертв у заздалегідь визначені категорії (наприклад, рибалки, приватні підприємці, безробітні, самотні матері) зі встановленими сумами компенсації.

Ключова перевага Novel полягала у зменшенні суворих вимог до документації та традиційного доказування збитків, що полегшило отримання компенсації для багатьох осіб, особливо непрацевлаштованих. Заявки подавалися через онлайн-систему, якою керувала Ренова.

За даними самого Фонду, система Novel виплатила близько 6,01 млрд реалів – майже \$2 млрд – на компенсації приблизно 60 тис. особам. Неформальні працівники (ремісники, візники, рибалки) отримали компенсації в розмірі від 71 000 до 161 300 реалів – 20-50 тис. у доларовому еквіваленті.

Деякі офіційні фахівці або власники підприємств мали право на більші фіксовані суми, наприклад, до 567 500 бразильських реалів – \$180 тис. для підприємців рибальського промислу.

Незважаючи на успіх у прискоренні виплат, система Novel викликала значну критику. Для вступу до Novel вимагалось підписати договір про відмову від майбутніх фінансових претензій, пов'язаних із катастрофою, в обмін на стандартизовану виплату.

Суди та прокурори оскаржували окремі аспекти системи, зокрема вимогу про повне звільнення компаній від відповідальності, в обмін на компенсації. Новий механізм не був прозорим і фактично дозволяв компаніям "відкупитися" від потенційних претензій без створення сталих процесів відновлення постраждалих територій.

Наприкінці липня 2023 року 4-й федеральний суд Белу-Орізонті виніс рішення про закриття системи Novel та припинення реєстрації заяв з 29 вересня 2023 року.

Переселення

Проекти нових районів («Ново Бенту-Родрігес» та «Ново Паракату») були розроблені ще в 2017 році. У 2023 році ключі від нових домівок отримали 4 з 520 переміщених сімей. Обіцяні терміни запуску повноцінних населених пунктів – серпень 2020 року, пізніше – лютий 2021 року – не були дотримані.

3 лютого 2021 року Прокуратура штату Мінас-Жерайс почала накладати штраф на Samarco у розмірі 1 млн реалів на день за недотримання термінів будівництва житла.

У 2023 році Фонд масштабно оновив дані на своєму вебсайті про результати діяльності з 2016 року.

У 2023 році Ренова повідомила про витрати близько 5,35 млрд реалів на цю

програму. Із 729 будинків, які потрібно було передати, 642 запити (88%) були закриті з наданням житла або виплатою компенсації.

За даними Фонду, 36 млрд реалів – \$7 млрд, були виділені на відновлення постраждалих територій та відшкодування збитків. Близько 430 000 людей отримали компенсацію або підтримку в рамках програм Renova. Якість води в басейні річки Досе повернулася до рівня, аналогічного до катастрофи, і контролювалася на понад 80 стратегічних станціях за допомогою систем реального часу для планування водопостачання.

Однак у відповідь на заяви Ренови, Федеральна прокуратура Бразилії опублікувала результати розслідування діяльності компаній та Фонду Ренова. За її словами, не було проведено жодного незалежного зовнішнього аудиту, який би міг підтвердити, що Фонд інвестував заявлені суми у компенсацію постраждалим. Федеральний прокурор Карлос Бруно Феррейра, який керував профільною групою, зазначив, що вони не знайшли доказів того, що заявлені Фондом суми відповідають дійсності, і кошти використовуються для відновлення басейну річки та компенсацію збитків. “Немає підтвердження зарахування відповідних сум на рахунки постраждалих”, – заявив тоді Феррейра.

До припинення існування Фонду Ренова в 2024 році ним було виплачено 18,1 мільярда реалів – \$3,3 млрд. З них:

- \$2,8 млрд – компенсації постраждалим;
- \$558 млн – надзвичайна фінансова допомога в перші дні трагедії.

Нова угода про врегулювання ситуації в басейні річки Досе (Novo Acordo do Rio Doce) жовтень 2024 року

25 жовтня 2024 року була укладена нова домовленість між компаніями та публічною адміністрацією. Сторонами в новій угоді не були ані Фонд Ренова, ані постраждалі.

Вона замінила попередні ТТАС 2016 року та ТАС-Governança 2018 року, встановивши нову рамку відшкодування збитків під керівництвом державного сектору.

Під час підготовки угоди прокурори та державні захисники проводили громадські консультації з постраждалими та слухали голоси жертв, однак повноправним суб'єктом нових домовленостей їх не зробили.

Сторони домовилися припинити існування Фонду Ренова через його неефективність. А відповідальність за завершення процесу відновлення та компенсації збитків була покладена на Samarco. Компанія зобов'язувалася

виділити \$32 млрд на всі необхідні заходи. Кошти мали бути розподілені наступним чином:

1. \$19 млрд мали бути сплачені протягом наступних 20 років федеральному уряду, урядам штатів Мінас-Жерайс та Еспіріту-Санту, а також відповідним муніципалітетам, які приєдналися до угоди, з метою фінансування заходів відновлення та компенсації.
2. Майже \$6 млрд були виділені для підтримки заходів з відновлення та компенсації, пов'язаних із грошовою компенсацією, переселенням та відновленням довкілля в Маріані.
3. Ще \$7 млрд мали бути отримані від Фонду Ренова після його ліквідації та направлені за завершення програм.

Нова угода зобов'язувала Samarco завершити та остаточно здати в експлуатацію поселення Ново-Бенту-Родрігес та Паракату, які вже знаходяться на завершальній стадії, з 85% завершених житлових будинків та громадських об'єктів, під наглядом прокуратури штату Мінас-Жерайс та технічних консультантів.

Угода передбачала загальний механізм компенсації всім постраждалим через Програму остаточної Компенсації (Programa de Indenização Definitiva (PID)). У рамках програми були визначені індивідуальні суми компенсації для постраждалих осіб:

- \$2 500 індивідуальної компенсації отримувала кожна постраждала особа;
- \$18 000 одноразового відшкодування було передбачено для малих підприємств, самозайнятих осіб.

Станом на 18 серпня 2025 року до нової системи приєдналися понад 300 000 осіб. За цією програмою було виплачено \$1,3 млрд компенсацій. Виплати вже тривають, і очікується, що існуючі програми компенсації будуть завершені до кінця 2026 року.

Процес переселення включає завершення будівництва нових районів Ново-Бенто-Родрігес та Паракату, а також рішення для сімей, які обрали допомогу в придбанні житла або компенсацію за право на житло. Станом на 2025 рік поселення Ново-Бенто-Родрігес вважається завершеним та здане в експлуатацію, однак фактично туди переселилося не більше 20% мешканців.

Решта заходів з відновлення довкілля в басейні Ріо-Досе, які включають лісовідновлення, моніторинг та компенсацію, проводяться компанією Samarco і, як очікується, триватимуть щонайменше 15 років.

У перші місяці реалізації Угоди було огорожено та захищено 41,5 тис. гектарів лісу для лісовідновлення, що становить 83% від запланованих 50 тис. гектарів.

Реалізація нової угоди триває, а тому відповідальні мають шанс відшкодувати збитки, а постраждалі – отримати довгоочікувану справедливість.

Проблемні питання

1. Постраждалі – не суб'єкти процесу. Фактично, весь процес репарацій більше стосувався домовленостей між владою та відповідальними компаніями, аніж реалізації підходу, орієнтованого на жертв. Від початку механізм формувався на основі позицій впливових сторін, тоді як із постраждалими лише радилися. Проблему партисипації помітили лише через три роки після катастрофи, однак фактично її не вирішили. Бо передбачені в Угоді 2018 року інструменти участі не були сприйняті тими, на кого були орієнтовані.

2. Вертикальна структура прийняття рішень у Фонді “Ренова”. Найпершою проблемою є те, що самі постраждалі не були залучені ані до формування фонду, ані до його функціонування. Фактично рішення приймалися Радою керівників і лише доводилися до відома реципієнтів без можливості зміни під запити постраждалих.

Угода 2016 року навіть визначала, що Ренова самостійно оцінює заяву особи на долучення до переліку постраждалих. Беручи до уваги той факт, що в органі прийняття рішень більшість голосів мали саме відповідальні компанії, то схема виглядала так, що винний сам вибирає, чи відшкодуватиме завдані жертві збитки.

3. Відсутність прозорості в функціонуванні Фонду. Управління Фондом здійснювалося Радою піклувальників, до складу якої входили представники компаній Samarco, Vale та BHP, а також Міжфедеративного комітету. Фактично, ключова інституція була в замкнутому колі, не маючи “незацікавлених” керівників. У результаті, це й призвело до низької продуктивності.

Протягом усього процесу відсутність прозорості була критичною проблемою. Постраждалі та громадські організації часто скаржаться, що інформацію про хід реалізації програми, бюджети та критерії важко отримати. Навіть через десять років в одному зі звітів зазначалося, що багато мешканців вважають, що гірничодобувні компанії “недостатньо прозорі” щодо використання коштів на відновлення.

4. Реалізація програм відновлення та компенсації. Виплата обіцяних коштів відбувалася повільно і супроводжувалася численними суперечками. Постійні затримки заважали навіть наданню базової допомоги: наприклад,

наприкінці 2022 року Repova повідомила, що лише 71 із 162 будинків у Бенто-Родрігесі було добудовано після неодноразового прострочення термінів. Сім'ї в Бенто та сусідньому Паракату-де-Байшу роками чекали в тимчасових причепах, і десятки з них в кінцевому підсумку відмовилися від пропозицій Ренови (31 сім'я з Гестейри самостійно придбала будинки).

Масштаби шкоди довіллю зробили його відновлення технічно складним. Соціально-екологічні програми Ренови включали моніторинг річок, лісовідновлення та видалення осаду, але багато з них розпочалися через роки після катастрофи. Наприклад, програма моніторингу водного біорізноманіття була реалізована лише наприкінці 2018 року після більш ніж року планування. На додачу, повені в 2020-2023 роках неодноразово піднімали осілі відкладення, продовжуючи забруднення річки Досе. Незалежні аудити, проведені екологічними агентствами та університетами, виявили, що якість води та відновлення дикої природи значно відстають від цільових показників.

5. Не лише фінансова компенсація, але й інтегральний механізм відновлення.

Найбільшу статтю витрат за всі десять років процесу відшкодування склали фінансові компенсації постраждалим. Хоча не можна недооцінювати їхнє значення, Фонд, компанії, федеральна та муніципальна влада не створили інтегрального підходу відновлення постраждалих територій. Нові поселення розташовані далеко від інших економічно активних населених пунктів. Окрім будинків та соціальної інфраструктури, там не створено можливостей для повноцінної зайнятості населення та розвитку локальної промисловості. Таким чином, людям дали кошти, кількість яких не відповідала потребам облаштування життя практично з нуля, і не створили умов для конвертації ресурсів в адекватні умови існування.

6. Ціллю було розвантажити судову систему, однак результат вийшов протилежним. Оскільки впроваджені заходи не давали реальних довгострокових результатів, постраждалі продовжували подавати позови проти відповідальних компаній та влади, що, навпаки, додавало роботи суддям. Бразильські прокурори та державні захисники неодноразово наголошували на невідповідності заходів компаній та Фонду щодо відшкодування та відновлення чинному законодавству, і також намагалися захистити інтереси постраждалих у судовому порядку. Попри укладення нової домовленості в 2024 році, у бразильських судах досі розглядається приблизно 85 000 позовів, пов'язаних із трагедією.

Частина 2. Кейс Брумадінью

Незважаючи на конкретні рекомендації після трагедії в Маріані, зокрема щодо питань гірничодобувної промисловості, влада Бразилії не вжила необхідних заходів для запобігання повторенню подібних ситуацій. Така недбалість призвела до другої великої катастрофи в країні. 25 січня 2019 року стався прорив дамби Коррего-ду-Фейжао в одному з найбільших муніципалітетів штату Міна-Жерайс – Брумадінью.

Наслідки руйнування

Приблизно 12 мільйонів кубометрів відходів залізної руди засипали струмок Ферро-Карвао і досягли річки Параопеба, завдавши шкоди 26 містам за течією. Потік бруду та гірничодобувних відходів змив на своєму шляху інфраструктуру видобувної компанії Vale, частину міста, однак найстрашніше – людські життя. Більшість працівників обідали в їдальні, коли потік радіоактивних, токсичних відходів обрушився на них зі швидкістю 70-80 км/год. Не зупиняючись, селевий потік рушив далі до селища Віла Фертеко, розташованого за кілометр від місця катастрофи. Там стихія спричинила обвал залізничного мосту та забрала життя щонайменше семи осіб у місцевому готелі.

Знищений залізничний міст, Брумадінью
Джерело: EPA-EFE/Antonio Lacerda

До вечора маса просунулася на понад 5 кілометрів, досягнувши річки Параопеба — критично важливої артерії, що забезпечує водою третину регіону Великого Блу-Орізонті. Через масштабну загрозу було евакуйовано Інститут Інхотім, відомий національний парк та центр сучасного мистецтва просто неба.

Наслідки катастрофи в Брумадінью виявилися руйнівними для всіх сфер життя регіону, спричинивши глибоку гуманітарну та екологічну кризу.

Парк Інституту Інхотім, Брумадінью

Джерело: Artsper

Соціально-економічні наслідки

За офіційними даними, в результаті обвалу дамби хвостосховища в Брумадінью загинуло 272 людини.⁶ Станом на 2025 рік, два тіла так і не були знайдені. Відразу після катастрофи близько 24 000 жителів були евакуйовані з небезпечних районів (наприклад, через нестабільність сусідніх дамб). Тисячі людей, що проживали нижче за течією, втратили доступ до води та засобів до існування.

Найбільш тривалим та небезпечним став вплив на здоров'я населення. Мешканці всього басейну річки Параопеба зазнають хронічного впливу важких металів через залишки відходів на поверхні. За даними провідного латиноамериканського інституту охорони здоров'я Fiocruz, через кілька

6 SES-MG divulga boletim informativo sobre monitoramento da qualidade da água para consumo humano em municípios atingidos pelo rompimento da barragem em Brumadinho. (2022, 25 січня). SES-MG | Secretaria de Estado de Saúde de Minas Gerais. <https://www.saude.mg.gov.br/noticias/ses-mg-divulga-boletim-informativo-sobre-monitoramento-da-qualidade-da-agua-para-consumo-humano-em-municipios-atingidos-pelo-rompimento-da-barragem-em-brumadinho/>

років після трагедії в крові людей виявили підвищений вміст кадмію, свинцю та миш'яку (у 20-50 разів).⁷ Це спровокувало ріст соматичних та психічних захворювань. Станом на 2023 рік близько 30% дорослого постраждалого населення страждають на гіпертонію, а рівень діагностованої депресії сягнув 22%, що вдвічі перевищує середні показники по Бразилії. Психологічна травма від втрати близьких, домівок та почуття безпеки вилася у масові випадки посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожності та розладів сну, що вражають третину постраждалого населення.

Соціальна інфраструктура та житловий сектор зазнали колосальних втрат. Сотні будинків у громадах Віла Фертеко та Коррего-ду-Фейжао були повністю зруйновані або серйозно пошкоджені, що призвело до прямого чи опосередкованого переміщення десятків тисяч людей. Хоча компанія Vale та місцева влада забезпечили частину евакуйованих постійним чи тимчасовим житлом, освітній процес у регіоні був паралізований на тривалий час.

Різке зростання попиту на соціальну допомогу, охорону здоров'я та психологічну підтримку висвітлило вразливість муніципальної інфраструктури. Державні органи були змушені екстрено розширювати штат та фінансування служб соціального захисту для роботи з травмованим населенням.

Річка Парапеба була важливим джерелом зайнятості населення, рибальства, судноплавства, відпочинку та туризму, а також мала культурну та релігійну цінність для традиційних народів.

Катастрофа в Брумадінью підірвала традиційні галузі зайнятості та місцеву економіку. Після прориву дамби видобуток корисних копалин було призупинено, що призвело до масової втрати робочих місць. Хоча згодом компанія Vale відновила діяльність на інших об'єктах, шахта "Коррего-ду-Фейжао" була закрита остаточно. Суттєвих збитків зазнав і туристичний сектор: через тимчасове закриття відомого парку Інституту Інтохім потік відвідувачів різко скоротився, що боляче вдарило по готельному бізнесу та сфері послуг.

Економічна криза торкнулася й влади штату. Після катастрофи було зафіксоване значне падіння податкових надходжень, на фоні цього уряд штату був змушений перенаправити додаткові бюджетні кошти на екстрену допомогу постраждалим. Місцевий бізнес також повідомив про спад через забруднення річки, яка раніше була основою для рибальства та зрошення.

Особливо гостро постало питання продовольчої та водної безпеки. Річка Парапеба, яка була головним джерелом води для сільського господарства, стала непридатною для використання. У зонах затоплення фермери

7 Fiocruz presents new data from study assessing the health of the population of Brumadinho | Portal Fiocruz. (2025, 2 квітня). Fundação Oswaldo Cruz (Fiocruz). <https://fiocruz.br/en/noticia/2025/02/fiocruz-presents-new-data-study-assessing-health-population-brumadinho>

втратили врожаї та велику кількість худоби, а через токсичний осад рибальство в заплавних районах досі залишається обмеженим. Громади, що розташовані нижче за течією, повністю втратили доступ до місцевої риби та стали залежними від постачання питної води.

Шкода довкіллю

Лавина гірничодобувних хвостів пронеслася лісистою долиною, поховавши під шаром токсичного бруду приблизно 125 гектарів Атлантичного лісу, неподалік біологічно найбагатшої савани у світі – Серрадо. Це призвело до миттєвого знищення місцевої флори та середовища існування диких тварин. Водні екосистеми фактично перестали існувати, оскільки у найбільш уражених зонах товща води була повністю заміщена мулом, що призвело до повної загибелі водного життя. Лише вздовж перших 45 км річки Параопеба було задокументовано масову загибель риби, а подальші спостереження підтвердили тривалу відсутність біоресурсів у цій ділянці. Наземна фауна, включно з амфібіями та дрібними ссавцями, була або знищена, або витіснена зі звичних ареалів.

У 2025 році моніторинг осадів нижче за течією продовжує фіксувати аномальні рівні миш'яку, свинцю, ртуті та марганцю, а сліди кадмію виявляють навіть на відстані понад 300 км від місця аварії.

Загалом, площа постраждалої території сягає 270 гектарів. Атлантичний ліс вдруге був уражений важкими металами, що ще більше вплинуло на його флору та фауну.

Загальна вартість фактичних матеріальних збитків від обвалу дамби становить \$13,48 млрд.

Притягнення до відповідальності

Гребля хвостосховища Коррего-ду-Фейжао була побудована у 1976 році та належала згаданій раніше корпорації Vale S.A., а за її безпечну експлуатацію відповідала німецька компанія TÜV Süd.

Хоча в 2018 році дамба була класифікована Національним агентством з видобутку як мала споруда з низьким ризиком потенційного збитку, наслідки її руйнування були масштабними. Той факт, що TÜV Süd як приватна компанія, яку Vale найняла для забезпечення експлуатації дамби, передала державному органу неправдиві відомості про реальний стан споруди, а той, в свою чергу, не перевірів її фактичний стан, створило кризову ситуацію на різних рівнях. Сертифікація споруди як "стабільної" викликала різку критику в експертному середовищі. Дослідники Державного університету Ріо де Жанейро наголошували, що руйнування об'єкта з таким статусом фактично нівелює гарантії безпеки для всіх інших дамб країни та свідчить про глибоку проблему як у державному, так і в приватному моніторингу.

На відміну від процесу визнання вини та притягнення до відповідальності після катастрофи в Маріані, у випадку Брумадінью реакція влади штату та, зокрема, судової системи, була хоча й швидшою, однак лише частково ефективною. Так, компанія, яка управляла дамбою, була визнана винною лише у цивільному вимірі – за завдання збитків, однак до кримінальної відповідальності наразі не було притягнуто жодну відповідальну особу.

У січні 2019 року Федеральне Агентство з охорони навколишнього середовища оштрафувало Vale на 250 млн реалів відповідно до бразильського законодавства про охорону навколишнього середовища. У серпні 2022 року федеральний антикорупційний орган – Генеральний контролер наклав на Vale штраф у розмірі 86,3 млн реалів за подання неправдивих даних про безпеку дамби. Арбітражний суд Федеральної Комісії з цінних паперів оштрафував колишнього директора Vale з питань видобутку чорних металів Герда Поппінгу на 27 мільйонів реалів за невиконання посадових обов'язків. Однак громадські організації повідомляють, що жодне з рішень не було виконане і винуватці не понесли належну відповідальність.

Влітку 2019 року 2-й суд з питань державних фінансів міста Белу-Орізонте виніс знакове рішення, яким визнав цивільну відповідальність компанії Vale та зобов'язав її відшкодувати всі збитки без винятку, не обмежуючись лише певними категоріями шкоди. Суд визначив, що Vale несе повну відповідальність за широке екологічне забруднення, економічні втрати громад, довгострокові соціальні наслідки та загальний вплив на регіональний розвиток. Хоча точної суми компенсації суд не визначив, важливим інструментом виконання рішення стало негайне заморожування активів компанії на суму майже 3 млрд реалів, що гарантувало наявність коштів для компенсацій та відновлювальних робіт.

Суд обґрунтував свою позицію на принципі об'єктивної відповідальності, закріпленому у бразильському законодавстві (зокрема, ст. 927 Цивільного кодексу Бразилії). Відтак, компанія відповідає за наслідки небезпечної діяльності незалежно від наявності вини чи наміру, оскільки ризики прориву хвостосховища є невід'ємною частиною гірничодобувного бізнесу. Суддя Елтон Пупо Ногейра підкреслив, що масштаб трагедії неможливо оцінити суто техніко-науковими методами, тому компенсація має покривати загальний вплив на життя людей та довкілля.

У рішенні суд розширив межі відповідальності Vale, зазначивши конкретний перелік пунктів, за якими має бути здійснено відшкодування, серед них:

1. Людські втрати: прямі компенсації сім'ям за втрачені життя та виплати у зв'язку з інвалідністю.
2. Екологічна шкода: повне очищення річок, ґрунту та відновлення природного середовища.

3. Економічні та соціальні втрати: відшкодування за втрату робочих місць, переривання бізнесу, а також компенсація за деградацію соціальних послуг, охорони здоров'я та освіти.
4. Психологічна допомога: фінансування лікування травм та підтримка психічного здоров'я постраждалих.

Про кримінальну відповідальність Vale заговорили через рік після трагедії. У рамках розслідування, проведеного спеціальною робочою групою, 21 січня 2020 року прокуратура штату Мінас-Жерайс висунула звинувачення 16 особам та двом компаніям у справі про катастрофу в Брумадінью. Серед ключових фігурантів опинилися колишній гендиректор Vale S.A. очільник TÜV SÜD в Бразилії.

16 особам інкримінували умисне вбивство 270 осіб, а всім фігурантам, включно з компаніями — масштабні екологічні злочини проти флори, фауни та забруднення довкілля згідно із законодавством Бразилії.

Слідство встановило, що компанія Vale S.A. мала повну інформацію про критичний стан дамби B-1, проте систематично приховувала ці ризики від уряду, акціонерів та громадськості. Особливу увагу прокурори звернули на конфлікт інтересів між Vale та аудитором TÜV SÜD. Німецька фірма, що мала б незалежно оцінювати безпеку, фактично була пов'язана з гірничодобувним гігантом консультаційними контрактами. Це, на думку прокуратури, призвело до видачі неправдивих заяв про стабільність об'єкта під прямим тиском керівництва Vale.

Попри те, що у лютому 2020 року місцевий суд офіційно розпочав кримінальне провадження, розгляд справи зіткнувся із численними перешкодами. Величезний обсяг документації, затягування строків захистом та обмеження через пандемію COVID-19 суттєво загальмували процес — деякі обвинувачені навіть не отримали повісток. Ситуація кардинально змінилася у жовтні 2021 року, коли Вищий суд справедливості Бразилії постановив передати розгляд справи на федеральний рівень. Суд постановив, що оскільки деякі порушення підпадають під юрисдикцію федеральних органів, вся справа — включно з 270 інкримінованими вбивствами — має розглядатися федеральним судом. Це рішення фактично анулювало всі попередні кроки місцевого суду.

Прокуратура штату категорично не погодилася з таким рішенням, аргументуючи це тим, що всі злочини, включно з фальсифікацією документів, смертями та екоцидом, мають розглядатися саме місцевим судом присяжних у Брумадінью. Наразі кримінальне провадження фактично перебуває у підвішеному стані. Справу було передано на федеральний рівень лише частково. Нових офіційних звинувачень не було висунуто.

Ця ще одна правова невизначеність у фактично аналогічній справі поставила під сумнів здатність держави покарати винних, що сприймається жертвами

та суспільством як повторне порушення їхніх прав і торжество безкарності корпорацій.

Процес відшкодування збитків

У випадку Брумадінью ситуація з відновленням та відшкодуванням збитків виявилася, як і у випадку Маріани, неоднозначною. З одного боку, федеральна та місцева влада мали інструментарій та приклади вирішення аналогічних викликів, розроблені з 2015 року. І фактично вони ним скористалися, оскільки відшкодування збитків здійснювалося через угоди з Vale. Однак, з іншого боку, на укладення відповідних домовленостей та врегулювання всіх питань пішло аж два роки, а результати, з точки зору жертв трагедії, є незадовільними.

Цього разу федеральна влада, влада штату разом з прокуратурою, громадськими захисниками та Vale вирішили знову поетапно підходили до вирішення питання.

У день трагедії Федеральне міністерство регіонального розвитку розпорядилося створити Центр надзвичайних операцій для управління ситуацією в Брумадінью. Туди люди заявляли про смерть чи зникнення безвісти рідних та близьких, збитки та матеріальну шкоду від обвалу дамби. Вся первинна інформація про постраждалих та наслідки руйнувань реєструвалася Центром.

12 березня федеральний уряд видав Указ 875/2019 про тимчасові заходи для постраждалих в Брумадінью. Ним було передбачена одноразова допомога постраждалим у розмірі 600 реалів – \$113 на особу. Незадовго після федерального указу Vale виділила по 1 500 реалів на кожного постраждалого.

З моменту аварії було укладено низку стратегічних угод, спрямованих на відшкодування збитків, підтримку постраждалих громад та відновлення територій.

Перше врегулювання компенсацій відбулося за посередництва громадських захисників – аналог адвокатів в Україні. Офіс громадських захисників – це державна установа, передбачена Конституцією Бразилії, для надання юридичних консультацій та судового і позасудового захисту громадян. Вона є незалежною інституцією в бразильській правовій системі та покликана гарантувати захист прав людини кожному, хто до неї звернеться.

5 квітня Vale підписала Termo de Compromisso (угоду про зобов'язання) з Офісом громадського захисника штату Мінас-Жерайс, зобов'язуючись у майбутньому врегулювати всі індивідуальні вимоги про матеріальну та моральну шкоду, заподіяну жертвам. Угода стосувалася створення механізму позасудового врегулювання претензій щодо відшкодування збитків за майнову шкоду та інші економічні та моральні збитки (danos morais).

15 липня Vale та прокуратура з питань праці штату Мінас-Жерайс разом із профспілками в П'ятому суді з трудових спорів міста Бетім (Мінас-Жерайс) затвердили угоду, яка поклала край етапу фіксування наслідків прориву дамби. З того часу родичі працівників, які загинули в результаті прориву дамби, мали право подавати заявки до компанії на отримання компенсації та укладати з нею індивідуальні угоди про відшкодування збитків. Кошти розподілялися наступним чином:

- 500 000 реалів отримали сім'ї (подружжя та діти) та батьки загиблих працівників як компенсацію за моральну шкоду;
- 150 000 реалів як компенсацію за моральну шкоду отримали брати та сестри;
- додатково 200 000 реалів отримали сім'ї (подружжя та діти) та батьки як додаткову страхову виплату за нещасний випадок на виробництві;
- до 800 000 реалів отримали цивільні партнери загиблих працівників;
- 920 реалів на місяць отримувала кожна дитина померлого до досягнення нею трирічного віку та допомогу на освіту в розмірі 998 реалів на місяць у віці від трьох до 25 років.

Подружжя або цивільний партнер померлого отримали довічну медичну страховку, а діти отримували її до досягнення ними 25-річного віку.

Угода також передбачала, що працівники, які вижили після прориву дамби, не можуть бути звільнені протягом щонайменше трьох років, починаючи з 25 січня 2019 року, за винятком випадків, коли це було взаємно погоджено сторонами.

4 лютого 2021 року Vale, уряд штату Мінас-Жерайс, федеральна та штатна прокуратура та офіс публічного захисника штату підписали ключову угоду про відшкодування збитків.

Переговори та підписання проводилися під егідою Суду штату Мінас-Жерайс. Суд виступив посередником через свій центр судового вирішення конфліктів (Centro Judiciário de Solução de Conflitos e Cidadania). Оскільки угода стосувалася колективних та непрямих збитків (соціальних, екологічних), було важливо забезпечити, щоб умови були юридично обов'язковими та підлягали судовому контролю. Процес медіації та подальше затвердження судом посилили легітимність та юридичне значення домовленості.

До укладення угоди 2021 року проти Vale було порушено кілька громадських цивільних позовів та вимог про відшкодування збитків, спричинених катастрофою. Залучившись до судового процесу з посередництвом, державні та судові органи мали на меті консолідувати та вирішити колективні правові спори в рамках однієї структурованої угоди, а не вести окремі судові процеси.

Судова медіація мала на меті надати угоді легітимності та прозорості шляхом забезпечення нагляду з боку судової влади, а не шляхом домовленостей виключно між урядом та компанією за закритими дверима. Роль суду забезпечила структуроване середовище для переговорів та можливість нагляду за виконанням угоди.

За умовами угоди, Vale зобов'язалася виділити 38 млрд реалів – \$7 млрд на повне відшкодування соціально-економічних та економічних збитків Брумадінью. Кошти розподілялися за такими напрямками:

- 19,9 млрд реалів – на реалізацію проєктів відновлення: 11,5 млрд реалів на муніципальні інфраструктурні проєкти, зокрема 4,95 млрд на відбудову, 2,05 млрд на забезпечення водопостачання;
- 6,4 млрд реалів на соціально-економічні проєкти відшкодування збитків;
- мінімум 5 млрд реалів на проєкти відновлення довкілля (Plano de Reparação Ambiental);
- 6,3 млрд реалів сторони визначили як виплати, здійснені до укладення угоди.

Окрім грошових виплат, угода передбачає реалізацію десятків проєктів у Брумадінью та 26 сусідніх муніципалітетах. Серед них – відновлення шкіл і лікарень, роботи з водопостачання та каналізації, програми охорони здоров'я та освіти, а також “соціально-екологічні” заходи. Угода довкіллю середовищу, з яких 1,55 млрд реалів – на відновлення басейну річки Парапеба. Всі ініціативи оформлені в програми за аналогією до того, як було у випадку Маріани, однак цього разу їх адмініструє влада штату та місцеві органи, а Vale лише виділяє відповідні суми.

Після угоди 2021 Vale ще врегульовувала питання компенсації корінним народам – Патаксо та Патаксо Ха-Ха-Хае з Тронко-де-Жервазіо, громадою кіломбола, однак вони були фрагментарними і не досягли бажаних результатів. Більшість осіб приєдналися до відшкодування, передбачене угодою 2021 року.

Результати

Відразу після катастрофи компанія Vale виплатила обіцяну надзвичайну допомогу. Загалом близько 2,4 млрд реалів було розподілено для 100 000 постраждалих осіб від перших днів трагедії до жовтня 2021 року. За непідтвердженими даними Vale самотійно пожертвувала 36 млн реалів безпосередньо приблизно 1000 особам, які опинилися в скрутному становищі через прорив дамби.

У рамках врегулювання через Офіс громадського захисника штату станом на 2024 рік було укладено 12 886 угод про відшкодування на загальну суму приблизно 2,4 млрд реалів.

Станом на листопад 2025 року штат Мінас-Жерайс повідомив, що отримав 14,5 млрд реалів від Vale на програми відновлення та відшкодування збитків.

Наразі було виплачено десятки мільйонів індивідуальних компенсацій жертвам. У 2025 Vale повідомила про виплату майже 4 млрд реалів 17 400 особам: близько 2,7 млрд реалів у вигляді цивільних відшкодувань (через суди та приватні угоди близько 14 800 заявникам) та 1,2 млрд реалів в рамках трудових відносин – 2500 працівникам та їхнім сім'ям.

Через шість років після катастрофи басейн річки Парапеба залишається сильно забрудненим, а роботи з відновлення значно відстають від графіка. А тести далі показують, що вміст миш'яку, ртуті та інших важких металів у воді, осаді та рибі значно перевищує норми. Постраждалі не повідомляють про суттєве очищення, зазначаючи, що Vale ще навіть не опублікувала план відновлення річки.

Не таким великим, як матеріальне відшкодування, однак не менш важливим внеском стало будівництво меморіалу трагедії безпосередньо на місці прориву. Він створений для збереження пам'яті про ті події та є місцем поховання більшості з 272 загиблих. Відкритий в січні 2025 року коштами Vale, він розповідає історію того дня та свідчення родин загиблих.

Зали пам'яті та поховань в Меморіалі Брумадіню

Джерело: Extremos

Проблемні питання

1. Жертви не є повноправними суб'єктами процесу відновлення та компенсації збитків. Знову. Фактично єдиним інструментом, який враховував голос постраждалого населення, було укладення угод через громадського захисника. Там жертви були підписантами договорів про індивідуальне відшкодування і могли впливати на заходи та суми відшкодування. Втім,

постраждали родини та правозахисні групи неодноразово протестували проти того, що процес відшкодування збитків є несправедливим і непрозорим. Жертви вважають, що їх було виключено з переговорів. Як зазначила матір одного з загиблих: “Як можна довіряти державі, яка повністю залежить від залізної руди... і яка безпосередньо виграє від підписаної угоди [Угода 2021 року]”. Попри заявлені успіхи, громадянське суспільство вважає, що, незважаючи на гучні заголовки, “ситуація для постраждалих сімей істотно не змінилася”.

Одним із найбільших свідчень невідповідності розробленої системи запиту постраждалих є їхня відповідь на питання про справедливість процесу. Так, більшість з них вважають справедливим визнання Vale винною в смертях їхніх рідних та притягнення відповідальних осіб до відповідальності. Будь-який матеріальний вимір справедливості є для них другорядним.

2. Непрозорість фінансування. Всі угоди з Vale визначали необхідність сплатити останньою за руйнування внаслідок прориву. Однак у жодній з них не було передбачено незалежної системи контролю за використанням цих коштів. Фактично, винна компанія самотійно наглядала за процесом. За даними розслідування прокуратури штату Мінас-Жерайс, були виявлені систематичні порушення в управлінні коштами на відновлення з боку Vale та найманих нею компаній.

Зловживання були виявлені і на рівні місцевої влади. Так, напередодні місцевих виборів 2022 року тодішній губернатор штату перенаправив мільярди реалів, призначених для відшкодування збитків, до загального бюджету та прискорив перерахування коштів муніципалітетам — крок, який критики називають політичними маневрами для завоювання голосів виборців.

3. Відсутність чіткої структури програм відновлення. Хоча 42 програми відновлення у випадку Маріани не виправдали очікуваних результатів, у випадку Брумадінью надто узагальнено підійшли до оформлення використання коштів. Цього разу зосередились здебільшого на індивідуальній компенсації та реалізації заходів місцевою владою на власний розсуд. Питання сталої відбудови та інтегрального відновлення постраждалих територій знову не були вирішені.

4. Функціонування низки паралельних треків відновлення та відшкодування збитків. Як і у випадку прориву дамби Фундан, сторони нашаровували практично ідентичний інструментарій вирішення проблеми — укладання угод за схемою “створити проблему попередньою угодою, щоб вирішити її наступною”. Сторони не розробили системи врегулювання ключових проблем, а радше “бігали” від одного набору заходів до іншого.

5. Вимір нематеріальної шкоди. Родичі жертв обвалу греблі в Брумадінью по сьогодні скаржаться, що Vale не зв'язалася з ними, щоб висловити співчуття або підтримку, або визнати заслуги співробітників, які загинули під час роботи. Деякі співробітники працювали в компанії понад 30 років. Така позиція Vale ще більше посилила біль людей, які втратили членів сім'ї. Рідні та близькі загиблих 25 січня наголошують, що для них справедливим відшкодуванням є визнання та притягнення винних до відповідальності, а не великі суми в чеку.

Рекомендації для України

Неможливо і недоцільно ставити знак рівності між техногенними катастрофами та війною. Природа викликів, масштаби наслідків та зміст запитів постраждалих є відмінними та неповторними. Однак навіть приклади з цілковито іншої сфери здатні наштовхнути на висновки для конкретних обставин війни Російської Федерації проти України. Як Бразилія, так і Україна знають іменна винних, чують голоси постраждалих та прагнуть гарантувати їм справедливість, на яку вони заслуговують.

1. Суб'єктність постраждалих (Victim-Centric Approach)

Найперше – постраждалі особи та громади мають бути не просто “реципієнтами допомоги”, а повноправними учасниками розробки механізмів відновлення та відшкодування збитків. Вертикальний підхід, за якого весь процес сприймається як подання готових рішень зверху від впливових та владних структур, має бути замінений на горизонтальний підхід, де учасники мають рівні можливості пропонувати рішення та формувати кінцевий результат.

Представники постраждалих громад мають бути обов'язково залучені до формування механізмів компенсації на державному рівні, управління фондами відновлення та визначення пріоритетів використання коштів. Слід уникати створення формальних консультацій та можливостей участі без реального впливу, натомість залученість постраждалих повинна передбачати ефективні можливості прийняття рішень, їх перегляду або блокування, якщо вони не відповідають їхнім потребам.

Для реалізації цієї рекомендації доцільно:

1. Розробити мережу представницьких органів, на прикладі Офісу громадського захисника, однак саме для жертв війни РФ, які б могли неупереджено представляти інтереси постраждалих та першими чути їхні запити.
2. Доцільно законодавчо закріпити, що постраждалі особи є повноправними суб'єктами процесу відновлення та відшкодування збитків, а не лише отримувачами допомоги.

2. Незалежність управління та прозорість

Поетапний підхід до розробки механізму відновлення та відшкодування збитків у бразильських прикладах себе не виправдав. Попри адаптивність такого способу, він радше сприяє хаотичності та короткостроковості рішень, ніж уніфікованому сталому підходу. Цілком зрозуміло, що неможливо передбачити подальший розвиток подій, розмір реальних запитів на відновлення та відшкодування збитків. Однак для цілісного та ефективного

відновлення необхідна першочергова стратегія, дорожня карта, яка слугуватиме основою будь-яких подальших заходів.

Україні необхідно розробити єдину ієрархічну систему відновлення з чітким розмежуванням напрямів: компенсація завданої шкоди, відбудова житла, економічне відновлення, соціальна реінтеграція, тощо. Слід уникати практики, коли кошти передаються місцевій владі без зрозумілих цільових рамок і стратегічного бачення. Оцінка успішності програм має базуватися на вимірюваних індикаторах результату, а не на формальному “освоєнні коштів”. Відсутність чіткої структури призводить до хаотичних рішень і втрати стратегічної мети відбудови. Важливо передбачити механізм регулярного перегляду політик і підходів замість нескінченного укладання нових домовленостей, що лише ускладнюють систему.

Україні слід уникати ситуацій, за яких винна сторона – держава-агресор, пов'язані з нею компанії або підрядники – адмініструє фонди, оцінює шкоду чи визначає коло постраждалих. Необхідно створити незалежні органи управління відновленням із залученням міжнародних партнерів, представників громад і незалежних експертів. Ключовим має бути принцип, за яким той, хто завдав шкоди, не може контролювати її відшкодування, адже самоконтроль винної сторони фактично веде до конфлікту інтересів і зловживань.

3. Розумний баланс між приватними ініціативами та державним втручанням

Одним із ключових викликів для Бразилії стало те, що більшість процесів були передані на врегулювання у приватному порядку, залишаючи за державою подекуди лише слово сторони договору, подекуди – лише охоронні функції. Крайнощі – як повна дерегуляція і покладання відповідальності на приватних акторів, так і надмірна централізація державою – призводять до неефективності, зловживань і втрати довіри з боку постраждалих.

З одного боку, приватні ініціативи відіграють важливу роль у відновленні, оскільки вони забезпечують швидкість, гнучкість, інноваційність і доступ до додаткових ресурсів. Бізнес, благодійні фонди, міжнародні та національні неурядові організації можуть оперативніше реагувати на потреби громад, реалізовувати пілотні проєкти, впроваджувати нові підходи до житлового будівництва, енергетики, логістики та соціальних послуг. Водночас покладання на приватні структури без чітких правил і контролю створює ризики фрагментації допомоги, нерівного доступу до ресурсів і підміни суспільних інтересів корпоративними або донорськими пріоритетами.

З іншого боку, держава несе основну відповідальність за гарантування прав постраждалих, забезпечення справедливості та стратегічної цілісності відновлення. Саме держава повинна встановлювати правила гри, визначати загальні пріоритети, забезпечувати координацію між різними акторами

та запобігати дублюванню або взаємному блокуванню ініціатив. Однак надмірне державне втручання, особливо у формі жорсткої централізації, ручного управління та політизації рішень, призводить до бюрократичних затримок, неефективного використання коштів і втрати мотивації приватних та публічних учасників процесу.

Оптимальна модель для України полягає в чіткому розмежуванні ролей. Держава має виступати як регулятор, гарант прав і стратегічний координатор, який встановлює прозорі правила, стандарти підзвітності та механізми контролю. Приватні ініціативи при цьому повинні реалізовуватися в межах єдиної державної рамки відновлення, але з достатньою автономією для адаптації до локальних потреб і контекстів. Такий підхід дозволяє поєднати державну легітимність і масштаб із приватною гнучкістю та інноваційністю.

Важливим елементом цього балансу є запровадження договірних і партнерських механізмів, зокрема публічно-приватних партнерств, соціальних контрактів та грантових програм із чіткими показниками результативності. Вони мають передбачати не лише фінансування, а й відповідальність за результат, незалежний моніторинг і можливість корекції проектів. Особливу увагу слід приділити запобіганню конфлікту інтересів, коли приватні актори, залучені до відновлення, одночасно впливають на ухвалення рішень або контроль за використанням коштів.

4. Інтегральний підхід до відновлення (Build Back Better)

У контексті повоєнного відновлення України необхідний системний підхід, який зробить осіб та громади більш стійкими, безпечними, інклюзивними та економічно життєздатними. Для України цей підхід має стати базовою методологією, а не додатковою опцією, оскільки масштаб руйнувань створює унікальне «вікно можливостей» для глибоких структурних змін.

Сума в чеку не матиме значення, якщо виділені кошти не будуть одним з елементів реінтеграції постраждалих. Компенсаційні виплати мають поєднуватися з програмами зайнятості, розвитком локальної економіки, підтримкою малого та середнього бізнесу, а також доступом до освіти і перекваліфікації.

Ключовим елементом інтегрального підходу є поєднання фізичної відбудови з соціальним, економічним, екологічним та інституційним відновленням. Відновлення житла та інфраструктури має супроводжуватися створенням робочих місць, розвитком місцевої економіки, відновленням соціальних зв'язків і довіри, а також модернізацією систем управління. Без такого комплексного бачення навіть нова інфраструктура ризикує залишитися нежиттєздатною або відірваною від реальних потреб населення. Важливо, щоб компенсація давала людям реальну можливість відновити життя, а не лише тимчасово пом'якшити втрату, адже гроші без умов для життя і роботи не відновлюють повноцінне функціонування громади.

5. Визнання нематеріальної шкоди та гарантування справедливості

Як стверджують родини постраждалих від катастроф 2015 та 2019 років, їхній ключовий запит стосується визнання вини та гарантування справедливості, а не фінансів. Врахування нематеріальної шкоди та виміру справедливості є критично важливим компонентом процесу повоєнного відновлення і відшкодування збитків, без якого навіть масштабні матеріальні компенсації не здатні відновити довіру, гідність і відчуття правди у постраждалих.

Для України принциповим є офіційне і публічне визнання завданої шкоди та страждань постраждалих. Це включає чітке називання винних, фіксацію фактів порушень, документування злочинів і відповідальності, а також відмову від риторики, яка зводить втрати людей до статистичних показників або фінансових сум. Публічне визнання є важливим актом відновлення гідності жертв і сигналом того, що держава сприймає їхній досвід як центральний елемент процесу відновлення.

Механізми відшкодування мають бути чітко відокремлені від механізмів відповідальності: фінансова компенсація не може замінити кримінального переслідування, міжнародної відповідальності держави-агресора або індивідуальної відповідальності конкретних осіб.

Особливу роль у врахуванні нематеріальної шкоди відіграють заходи символічного та меморіального характеру. Меморіалізація, дні пам'яті, публічні церемонії, простори вшанування загиблих і постраждалих є не другорядними жестами, а важливими інструментами суспільного зцілення. Вони дозволяють індивідуальному горю отримати колективне визнання і зменшують відчуття ізоляції та забутості, з яким часто стикаються постраждалі.

Вимір справедливості також тісно пов'язаний із довірою до інституцій. Якщо процеси відшкодування є непрозорими, вибірковими або політизованими, це посилює відчуття несправедливості незалежно від обсягів виплачених коштів. Тому справедливість у широкому сенсі включає рівність доступу до компенсацій, чіткі та зрозумілі критерії, можливість оскарження рішень і повагу до голосу постраждалих у процесі ухвалення рішень.

Зрештою, врахування нематеріальної шкоди та виміру справедливості означатиме для України перехід від суто технократичного підходу до відновлення до підходу, заснованого на людській гідності. Йдеться про визнання того, що відновлення — це не лише про відбудову будівель і виплату компенсацій, а про відновлення сенсів, довіри та взаємодії між державою і громадянами. Саме такий підхід створює передумови для суспільної стійкості та справжнього післявоєнного відновлення.

Навіть у час війни Україна активно напрацьовує інструментарій відшкодування як матеріальної шкоди, так і нематеріальних наслідків

російської агресії. Робота державних інституцій разом із громадянським суспільством та міжнародними партнерами сприяють тому, щоб голоси жертв були почуті, а інтереси реалізовані.

У короткостроковій перспективі Україна повинна розробити стратегічний план, дорожню карту, якою країна буде послуговуватися під час реалізації відновлювальних заходів. Роки війни та страждань не дозволяють підійти до питання хаотично, оскільки компенсація, як і справедливість, має бути вчасною. У цьому процесі важливо не підмінити потреби постраждалих інтересами влади. Адже ті чи інші заходи будуть неефективними, якщо реалізовуватимуться для виконання плану, а не на благо реципієнта.

Прозорість допомоги вимірюється можливістю усіх учасників процесу впливати на прийняття рішень. Тому в подальшому варто розробити механізми моніторингу процесу відновлення та компенсації із реальним залученням громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Як показав приклад Маріани, потрібно не просто створювати «майданчики для обговорення», а формувати інституційні платформи участі та нагляду зацікавлених сторін.

Не менш важливим буде фінансовий вимір відновлення. Як у випадку Маріани та Брумадінью, сторони не розуміли важливість належного фінансування процесу, тому нерідко суми репарацій були невідповідними потребі відновити життя людей подекуди практично з нуля. Створення широкого пулу коштів зі структурованими статтями витрат дозволить уникнути, як у аналізованих прикладах, то недофінансування, то повторних компенсацій, коли людям щораз виплачували кошти, як тільки домовленості змінювалися.

У кінцевому результаті, бразильський досвід є хорошим прикладом того, як великі ресурси можуть не принести бажаного результату, якщо будуть використані без стратегічного бачення та в обхід запиту тих, хто їх потребує.

**Більше матеріалів
про відшкодування воєнних збитків**

 info@dc.org.ua

 dc.org.ua